

УДК 342.951

**ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА
НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ НА ОСОБИСТУ БЕЗПЕКУ**
SOME FEATURES OF THE RIGHT MINORS TO PERSONAL SECURITY

Яворська О.О.,

*аспірант кафедри адміністративного права і процесу
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»*

У статті розглянуто питання щодо забезпечення особистої безпеки неповнолітніх засуджених у виховних колоніях, визначено особливості виконання та відбування покарання у вигляді позбавлення волі, а також встановлено практичні проблеми, що потребують розв'язання на теоретико-прикладному рівні.

Ключові слова: неповнолітній, засуджений, позбавлення волі, виховна колонія, безпека, виконання покарання, відбування покарання.

В статье рассмотрены вопросы, относящиеся к обеспечению личной безопасности несовершеннолетних осужденных в воспитательных колониях, определены особенности исполнения и отбывания наказания в виде лишения свободы, а также установлены практические проблемы, требующие разрешения на теоретическом и деятельном уровне.

Ключевые слова: несовершеннолетний, осужденный, лишение свободы, воспитательная колония, безопасность, исполнение наказания, отбывание наказания.

The article deals with the issue of personal security juvenile offenders in correctional facilities, the features and performance of sentence of imprisonment and set practical problems that need solving in theoretical and applied levels.

Key words: minor, condemned, imprisonment, Colony, security, of punishment, of punishment.

Постановка проблеми. Як показує практика, незважаючи на те, що в ст. 10 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України закріплено право засуджених на особисту безпеку, належних правових гарантій та механізмів його забезпечення, зокрема, щодо неповнолітніх осіб, досі не створено.

Зміст цієї проблеми полягає в тому, що під час його реалізації на практиці неповнолітні засуджені зіштовхуються з низкою обставин, що впливають на ефективність діяльності адміністрації виховних колоній у цьому напрямі та зумовлюють виникнення різноманітних джерел небезпеки, які загрожують життю, здоров'ю, честі й гідності, недоторканості і безпеки зазначеної категорії осіб, а подекуди завершуються вчиненням протиправних діянь щодо них (убивством; нанесенням тілесних ушкоджень; порушеннями техніки безпеки на виробництві; соматичними та іншими тяжкими захворюваннями) [1, с. 215–219]. Тобто на практичному рівні не повною мірою виконуються вимоги ст. 3 Конституції України, відповідно до яких права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст

і спрямованість діяльності держави, при цьому їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком останньої [2]. Як з цього приводу вірно зауважив І.О. Колб, особливого значення ці положення набувають у діяльності під час виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі, оскільки це покарання здійснюється за істотного обмеження прав громадянина та застосування до нього заходів державного примусу [3, с. 6].

Необхідність вивчення означеної проблематики зумовлена й тим, що загальні засади забезпечення права засуджених на особисту безпеку, які визначені в ст. 10 КВК, не враховують особливостей виконання та відбування покарання у вигляді позбавлення волі неповнолітніми засудженими, які закріплені у чинному кримінально-виконавчому законодавстві України (ст. ст. 19, 94, 143 КВК; розділи XVI, XX, XXVII Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВРУВП) [4]), а також соціально-психологічних, фізіологічних та інших особливостей особи неповнолітнього засудженого [5].

Все це в кінцевому підсумку й стало вирішальним під час вибору теми та постановки завдань наукової статті.

Стан досліджень. Вивчення наукової літератури показало, що питаннями, які стосуються елементів правового механізму забезпечення права засуджених на особисту безпеку, займаються в основному фахівці в галузі кримінально-виконавчого права, а саме: В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, А.П. Гель, А.В. Кирилук, О.Г. Колб, І.М. Копотун, В.О. Корчинський, С.Ю. Лукашевич, В.О. Меркулова, М.С. Пузирьов, Г.О. Радов, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, С.Я. Фаренюк, І.С. Яковець та ін. Водночас найбільш предметно в цьому напрямі працює І.О. Колб, який дослідив зазначену проблематику на монографічному рівні [8]. Крім цього, окремі аспекти цієї тематики розкриті в колективному навчальному посібнику «Право на особисту безпеку засуджених до позбавлення волі в Україні: поняття, зміст та форми забезпечення» [9].

Водночас варто зазначити, що досі в доктринальних джерелах не повною мірою розкриті особливості правового механізму забезпечення права на особисту безпеку неповнолітніх засуджених, що, у свою чергу, є однією із детермінант, які сприяють вчиненню протиправних посягань на основні об'єкти їх життєдіяльності в умовах місць позбавлення волі, а також зумовлює об'єктивну необхідність у більш активній науковій розробці цього питання.

Виклад основних положень. У наукових джерелах під особливістю розуміють характерну рису, ознаку, властивість когось, чого-небудь (своєрідність, специфіку чого-небудь) [6, с. 446]. Якщо зазначений підхід застосувати щодо визначення правового статусу неповнолітніх засуджених, то особливості виконання волі, встановлені законодавцем у низці правових норм, а саме:

1. У Кримінальному кодексі (КК) закріплено спеціальний розділ XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» [7].

Як з цього приводу слушно зауважив О.М. Литвинов, питання покарання неповнолітніх є одним з найбільш дискусійних та суперечливих у сучасній науці кримінального права України. Поверховий погляд на них може створити ілюзію «безпроблемності» зазначеної сфери суспільного життя. Однак, як ми розуміємо, це – лише поверховий погляд [8, с. 5].

2. У міжнародно-правових актах у сфері виконання покарань, зокрема у Правилах ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлення волі [9, с. 98–117]. Так, у п. 28 цих Правил зазначено, що неповнолітні повинні утримуватись тільки в умовах, які повністю враховують їх особливі потреби, статус і особливі умови відповідно до їх віку, індивідуальності, статі і виду злочину, а також психічного і фізичного стану, які максимально захищають їх від шкідливого впливу та попадання в небезпечні ситуації [9, с. 106].

Як у зв'язку з цим зробили висновок деякі науковці, наявність у світовій правничій теорії та практиці національних і регіональних людей правосуддя у справах неповнолітніх, які нормативно не від-

творюють положень і рекомендації ООН та Ради Європи, надає можливість для критичного осмислення зазначених міжнародних і європейських стандартів застосування покарання до неповнолітніх крізь призму національних та культурних традицій України, а також її національних інтересів [10, с. 3]. Цікавим у цьому контексті є й інший висновок науковців, а саме: дослідження особливостей ювенальної пенальної політики та перспектив розвитку є необхідною умовою забезпечення ефективності протидії злочинності. Саме тому в зарубіжних наукових колах проблеми розвитку та вдосконалення ювенальної політики протягом тривалого часу залишаються актуальними [11, с. 5].

3. У Кримінальному процесуальному кодексі (КПК), у якому виділена спеціальна глава 38, присвячена особливостям кримінального провадження щодо неповнолітніх. При цьому на зазначену категорію осіб розповсюджуються норми Загальних положень КПК, що стосуються забезпечення права учасників кримінального провадження на їх особисту безпеку та безпеку членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо (п. 12 ч. 3 ст. 42; п. 5 ч. 1 ст. 56; п. 8 ч. 1 ст. 66 та ін.).

4. У кримінально-виконавчому кодексі, у якому визначено, що: а) неповнолітні засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі відбування покарання у виховних колоніях (ст. 19); б) неповнолітні тримаються у колоніях роздільно з дорослими особами (ст. 92); в) у виховних колоніях створюються тільки визначені в законі структурні дільниці (ст. 94); г) умови відбування покарання у вигляді позбавлення волі можуть змінюватися в межах однієї колонії або шляхом проведення до колонії іншого виду; ґ) у виховних колоніях є особливості відбування покарання у вигляді позбавлення волі (ст. 143).

5. В інших нормативно-правових актах у сфері виконання покарань, що стосуються процесу виконання та відбування покарання неповнолітніми засудженими у виправних колоніях (зокрема, в Інструкції про організацію охорони, нагляду та безпеки у цих колоніях; ПВР УВП та ін.).

Водночас, як свідчить практика, такий правовий механізм не повною мірою гарантує цим особам належні та безпечні умови життєдіяльності в місцях позбавлення волі. Серед обставин, що негативно впливають на стан забезпечення особистої безпеки неповнолітніх засуджених у виховних колоніях, є такі:

1. Закріпивши в ст. 10 КВК право засуджених на особисту безпеку, законодавець та інші суб'єкти нормотворчої діяльності не створили реальних та надійних правових гарантій щодо її забезпечення.

Мова, насамперед, ведеться про те, що, крім цієї правової норми, у Кодексі немає жодної іншої статті (глави, розділу), у якій змістовно відображались би питання процедури (процесу) забезпечення зазначеного права засуджених на практиці. Водночас вирішення цієї проблеми розкривається у підзаконних нормативно-правових актах. Зокрема, у п. 6 розділу XXVI ПВР УВП «Особливості зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі» зазначено,

що у разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю засудженого, до якого згідно із законодавством у зв'язку з його участю у кримінальному судочинстві ухвалено рішення про застосування заходів безпеки, необхідності захисту його від розправи з боку інших засуджених або заявою засудженого з проханням про забезпечення особистої безпеки, якщо він не допустив порушення режиму, а також у разі необхідності ізоляції засудженого під час підготовки необхідних матеріалів на переведення його до іншої установи дозволяється тримати його в окремій камері приміщення камерного типу (ПКТ), дисциплінарному ізоляторі (ДІЗО) та карцері на загальних підставах до закінчення перевірки, усунення небезпеки, остаточного розв'язання конфлікту або отримання наряду на переведення, але не більше 90 діб. Підставою для такого тримання є постанова про розміщення засудженого в окрему (ОК) ДІЗО, ПКТ на загальних підставах (додаток 39 до цих Правил), що винесена начальником установи виконання покарань (УВП) [4]. При цьому, як це бачимо зі змісту п. 6 ПВР УВП, такі засуджені на час ізоляції на загальних підставах користуються всіма правами, передбаченими КВК України, та цими Правилами.

Здавалось би, у цьому випадку (регулювання питань, пов'язаних із забезпеченням прав засудженими на підзаконному рівні) створено реальні механізми та гарантії реалізації цими особами права на особисту безпеку, що закріплено в ст. 10 КВК. Проте, як свідчить аналіз змісту п. 6 ПВР УВП та практика його застосування в колоніях, щодо цього інституту права виникає низка питань, а саме:

а) відповідно до вимог п. 1 ст. 92 Конституції України, у якому зазначено, що виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина, а також положень п. 4 ст. 7 КВК, згідно з якими правовий статус засуджених визначається законами України, а також цим Кодексом, виходячи із порядку і умов виконання та відбування конкретного виду покарання.

Як у зв'язку з цим зауважила І.С. Яковець, у найбільш загальному вигляді правове положення (правовий статус) засуджених у науці кримінально-виконавчого права зазвичай визначають як основу на загальному статусі громадян України і закріплену в нормативно-правових актах різних галузей права сукупність її прав, законних інтересів і обов'язків [13, с. 37].

Таким чином, регулювати питання правового статусу засуджених та його зміни можна лише на підставі закону, а не відомчими нормативно-правовими актами, зокрема й ПВР УВП. До того ж у п. 6 цих Правил дано так зване «обмежене» тлумачення [14, с. 288–189] ст. 10 КВК шляхом звуження випадків, що стосуються змісту права засуджених на особисту безпеку, а саме: якщо у цій статті Кодексу мова ведеться про засуджених, щодо яких виникла небезпека (ч. ч. 2–4 КВК), то у Правилах зроблено зауваження, що це стосується лише тих осіб, які не вчинили правопорушення.

Зазначений підхід не можна визнати правильним, а тому з п. 6 ПВР УВП це застереження має бути виключене як таке, що суперечить змісту ст. 10 КВК;

б) у п. 6 ПВР УВП визначено елементи правового механізму забезпечення права засуджених на особисту безпеку, які відсутні у ст. 10 КВК.

Водночас, якщо у змісті п. 14 ст. 92 Конституції України виключно законами визначається діяльність органів та УВП (у цьому випадку – із забезпечення реалізації зазначеного права засуджених), то у Кодексі варто було закріпити таку норму, яка стосувалась би порядку дій адміністрації колонії у разі звернення засуджених із заявою про забезпечення особистої безпеки, зокрема, або шляхом доповнення КВК ст. 10-1, як це пропонують здійснити деякі науковці [15, с. 86], або шляхом доповнення ч. 3 ст. 10 КВК новим абзацом, зміст якого мають скласти положення п. 6 розділу XXVI ПВР УВП (як основа, враховуючи, що це є виключне право законодавців).

2. Визначивши в главі 21 та ст. 143 КВК особливості відбування покарання у виховних колоніях, законодавець не відніс до них особливостей забезпечення права неповнолітніх засуджених на особисту безпеку. Мова, зокрема, ведеться про переведення цих осіб після досягнення вісімнадцятирічного віку з виховних до виправних колоній, серед підстав відсутні ті, що визначені в ст. 10 КВК. Крім цього, не закріплено в законі гарантії забезпечення права цих засуджених у разі: а) направлення їх до УВП (ст. 87 КВК); б) переміщення з одного місця відбування покарання в інше (ст. 88 КВК); в) тимчасового залишення в СІЗО (ст. 90 КВК); г) тримання у відповідних структурних дільницях виправних колоній (ст. 94 КВК); г) зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі (ст. 100 КВК); д) переведення засуджених до позбавлення волі (ст. 101 КВК) тощо.

Логічним у зв'язку з цим було б доповнення ст. 143 КВК «Особливості відбування покарання у виховних колоніях» частиною третьою такого змісту: «У разі переведення засуджених із виховної колонії до виправної колонії в порядку, визначеному в ст. 147 цього Кодексу, ці особи мають право на забезпечення особистої безпеки у разі їх переміщення та тримання у структурних дільницях виправної колонії.

Адміністрація виправної колонії зобов'язана здійснити заходи щодо забезпечення особистої безпеки таких осіб у порядку, що встановлений у ст. 10 цього Кодексу».

3. Як показує практика, найбільша проблема з питань забезпечення особистої безпеки в неповнолітніх виникає ще під час проведення досудового розслідування (розділ III КПК) та судового провадження (розділ IV КПК).

Суть її полягає у тому, що, закріпивши у КПК (п. 12 ч. 3 ст. 42, п. 5 ч. 1 ст. 56, п. 8 ч. 1 ст. 66 та ін.) право учасників кримінального провадження на забезпечення особистої безпеки, законодавець жодним словом в інших нормах цього Кодексу не обмовився, яким чином це вчиняти.

Саме тому логічним кроком у цьому напрямі, зокрема, щодо засуджених неповнолітніх, було б

доповнення розділу II КПК «Заходи забезпечення кримінального провадження» главою 17-1 «Заходи щодо забезпечення особистої безпеки учасників кримінального провадження», взявши за основу зміст відповідного закону з цих питань [16], або доповнення Кодексу ст. 143-1 «Забезпечення особистої безпеки учасників кримінального провадження» такого змісту: «На слідчого, прокуратуру та суд покладається обов'язок щодо забезпечення особистої безпеки учасників кримінального провадження у разі їх звернення з письмовою заявою з цього приводу.

Порядок здійснення заходів безпеки визначається спеціальним законом, а щодо засуджених до позбавлення волі кримінально-виконавчим законодавством України.

За невиконання чи неналежне виконання зазначених обов'язків слідчий, прокурор та суддя несуть передбачену законом відповідальність».

Тільки із ліквідацією тих правових прогалин, що існують сьогодні у правовому механізмі забезпечення права засуджених на особисту безпеку, мова про які ведеться вище, можна створити більш ефективні правові гарантії його реалізації на практиці.

Висновки. Звичайно, що в межах окремо взятої наукової статті вкрай складно навести ширші аргументи та доводи щодо видозміни чинного законодавства України з цих питань. Проте очевидним є такий висновок по суті зазначеної проблематики, а саме: без всебічного та системного підходу до її вирішення на науковому рівні недосконалою та подекуди формальною й надалі буде практика забезпечення права засуджених на особисту безпеку, а головне – Україна буде постійним об'єктом критики в цьому контексті з боку міжнародного співавторства [17].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колб О.Г. Про зміст права засуджених на особисту безпеку / О.Г. Колб, І.О. Колб // Актуальні проблеми кримінологічної політики в Україні : матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 25 квітня 2012 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 215–219.
2. Конституція України. – Х. : Право, 2016. – 68 с.
3. Колб І.О. Забезпечення особистої безпеки засуджених у виправних колоніях України : [монографія]. – К. : НАВС, 2014. – 292 с.
4. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : Наказ Міністерства юстиції України від 29 грудня 2014 р. № 2186/5 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 4. – Ст. 88.
5. Познышев С.В. Криминальная психология: преступные типы. О психологическом исследовании личности как субъекта поведения вообще и об изучении личности преступника в частности / сост. и предисл. В.С. Овчинского, А.В. Федорова. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 302 с.
6. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т.В. Ковальова. – Х. : Фоліо, 2005. – 767 с.
7. Кримінальний кодекс України (зі змінами та доповненнями станом на 20 березня 2016 року) / уклад. та підгот. В.І. Тютюгін. – Х. : Право, 2016. – 308 с.
8. Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія : [монографія] / Є.С. Назимко ; вст. слово д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 384 с.
9. Правила ООН, касаючіся захисти неосередненнолетніх, лишених свободи : Резолюція № 45/113 Генеральної Ассамблеї ООН 14 декабра 1990 г. // Збірник міжнародно-правових актів та угод з питань діяльності пенітенціарних установ і поводження з в'язнями. – К. : Всеукраїнська громадська організація «Українська асоціація прокурорів», 2008. – С. 98–117.
10. Литвинов О.М. Міжнародні та європейські стандарти застосування покарання до неповнолітніх : [науковий нарис] / [О.М. Литвинов, Є.С. Назимко] ; за заг. ред. д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. – К. : ВД «Дакор», 2015. – 76 с.
11. Литвинов О.М. Становлення та розвиток ювенальної пенальної політики Республіки Польща (кримінально-правове дослідження) : [монографія] / [О.М. Литвинов, Є.С. Назимко, Т.І. Пономарьова] ; за заг. ред. д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. – К. : ВД «Дакор», 2015. – 128 с.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України (станом на 10 березня 2016 року). – Х. : Право, 2016. – 374 с.
13. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. д.ю.н., проф. В.В. Коваленка, д.ю.н., проф. А.Х. Степанюка. – К. : Атіка, 2012. – 492 с.
14. Петришин О.В. Теорія держави і права : [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / [О.В. Петришин, С.П. Погребник, В.С. Смородинський та ін.] ; за ред. О.В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – 368 с.
15. Баб'як А.В. Право на особисту безпеку засуджених до позбавлення волі в Україні: поняття, зміст та форми забезпечення / [А.В. Баб'як, В.В. Василевич, З.В. Журавська та ін.] ; за заг. ред. д.ю.н., проф. О.М. Джужи та д.ю.н., проф. О.Г. Колба. – Львів : Галицька видавнича спілка, 2014. – 254 с.
16. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3782-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.
17. Мардох Джім. Боротьба з жорстоким поводженням і безкарністю та ефективно розслідування жорстокого поводження: доповідь по Україні / Джім Мардох. – К. : К.І.С., 2010. – 108 с.